Oktawian JUSIAK OFM

PIEŚŃ O ZIEMIACH NASZYCH*

Fenomen miejsc świętych od lat budzi zainteresowanie naukowców. Badania dowodzą, że – jak daleko sięga ludzka pamięć – człowiek zawsze wybierał miejsca, które specjalnie przeznaczał dla Boga (bóstwa). Często w takich miejscach budował ołtarze, na których składał ofiary. Niekiedy stawiał bardzo okazałe budowle, aby zamanifestować swoje przekonanie o wielkości i niezwykłości Boga. Zachowane do dzisiaj ruiny świątyń babilońskich, egipskich, greckich czy rzymskich wskazują, że człowiek starożytny przykładał dużą wagę do miejsc poświęconych Bogu. Wiele z tych świątyń zadziwia ogromem, bogactwem wystroju i artyzmem. Podobnie było u Inków i Azteków (wspomnijmy monumentalne świątynie Słońca w Pisac i na wyspach jeziora Titicaca). Do dzisiaj można podziwiać pagody w Indiach, Birmie i Laosie czy meczety w krajach arabskich. Olśniewają one pięknem i artystycznym kunsztem, co wyraża szacunek i cześć dla bóstwa, któremu te miejsca kultu były poświęcone.

Można powiedzieć, że wszystkie wielkie i znane religie świata mają miejsca kultu oraz własne „miejsca święte", czyli sanktuaria. Sanktuarium to miejsce w sposób szczególny uświęcone, przepojone sacrum. To miejsce szczególnej obecności Boga. Należy zauważyć, że poszczególne religie rozumieją sacrum w różny sposób. Stąd występują w nich różnorakie określenia tych specyficznych przestrzeni, które – według przekonania wierzących – są „nasycone" świętością. Dlatego mówi się o miejscach świętych (sacrum) i miejscach świeckich (pogańskich – profanum). Na oznaczenie sposobu, w jaki przejawia się sacrum w danym miejscu, religioznawcy używają jeszcze terminu „hierofancja". Wzajemne relacje miedzy sacrum a przestrzenią stanowią przedmiot badań geografii religii. Hierotopografia wyróżnia, w zależności od przyjętych kryteriów, różne typy miejsc świętych.

Na miejsce święte można patrzeć w różnych aspektach. Teolog powie, że

* Omówienie książki: *Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon*, red. A. Jackowski, Kraków 1998, ss. 416, Wydawnictwo „Znak". Jest to kontynuacja i uzupełnienie wydanej wcześniej przez to wydawnictwo publikacji *Miejsca święte. Leksykon*, red. Z. Pasek, Kraków 1997. W opracowanie haseł włączyli się młodzi naukowcy z Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem prof. A. Jackowskiego oraz z Uniwersytetu Łódzkiego z prof. S. Liszewskim na czele.

to Bóg sam wybrał takie miejsce, aby tu oddawano Mu cześć i zwracano się do Niego z prośbami o potrzebne łaski. Socjolog będzie w nim widział ważny ośrodek kultu religijnego gromadzący rzesze ludzi. Badacz kultury dostrzeże w sanktuarium ogromne nagromadzenie elementów stanowiących o kulturze danej społeczności. Etnolog będzie analizował przenikanie idei i powstawanie różnorodnych wytworów rękodzielnictwa dzięki migracjom związanym z nawiedzaniem miejsc świętych. Geograf religii zaś będzie badał relacje między sacrum a przestrzenią, a także ustalał trasy wędrówek pątników.

Problematyka ruchu pielgrzymkowego i miejsc świętych w Polsce od dawna znajdowała się w kręgu zainteresowań przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Istnieją liczne monografie omawiające poszczególne sanktuaria, są to jednak prace o charakterze historycznym i dewocyjnym. Wyraźnie brakuje w literaturze przedmiotu ujęcia globalnego, porównującego istniejące ośrodki pielgrzymkowe. Sporadycznie podejmowane były pewne próby opracowań w aspekcie socjologicznym (W. Piwowarski, E. Ciupak, R. Jusiak) czy też geograficznym (na przykład mapa rozłożenia miejsc pielgrzymkowych zatytułowana *Ośrodki kultu religijnego w Polsce*, Warszawa 1984). Do takich opracowań należy też interesująca i kompetentna praca Antoniego Jackowskiego *Zarys geografii pielgrzymek* (Kraków 1991). Nadal jednak aktualny pozostaje postulat podjęcia wnikliwych badań zjawiska ruchu pielgrzymkowego i miejsc świętych. W polskim dorobku naukowym, obejmującym dziedzinę badań miejsc świętych, stosunkowo skromna jest literatura encyklopedyczna dotycząca miejsc pielgrzymkowych. Poza dawnym i mało znanym dziełem P. H. Pruszcza *Morze łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej po różnych miejscach przy obrazach Chrystusa Pana i Matki Jego wylewa* (Kraków 1662), pracą W. Zalewskiego *Sanktuaria polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich* (Warszawa 1988) oraz wydaną pod redakcją Z. Paska książką *Miejsca święte. Leksykon* (Kraków 1997), dotąd nie było w naszej literaturze ogólnego i kompetentnego opracowania znaczniejszych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce. Ukazanie się więc na rynku wydawniczym dzieła *Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon* pod redakcją A. Jackowskiego[2] wypełnia tę lukę wśród opracowań poświęconych polskim ośrodkom pątniczym.

Antoni Jackowski od lat zajmuje się miejscami świętymi; włożył wiele wysiłku w poznanie tego słabo dotąd opracowanego przedmiotu badań. Swoimi pracami przyczynia się też do upowszechnienia rzetelnej wiedzy na ten temat, zarówno w aspekcie ściśle naukowym, jak również w ujęciu przystępnym dla szerszego kręgu czytelników.

Książka *Miejsca święte Rzeczypospolitej* w swej zasadniczej części podaje podstawowe informacje dotyczące 271 polskich ośrodków kultu religijnego

[2] Dr hab. Antoni Jackowski jest profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jest autorem wielu publikacji dotyczących miejsc pielgrzymkowych, wśród których warto wyróżnić pracę zatytułowaną *Pielgrzymowanie* (Wrocław 1998). Jest też redaktorem naczelnym wydawanego od 1995 roku przez Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego periodyku naukowego „Peregrinus Cracoviensis”.

oraz trzech ośrodków zagranicznych: dwóch związanych z kultem Matki Bożej Jasnogórskiej (Berrima – Penrose Park w Australii i Doyleston w Stanach Zjednoczonych) oraz sanktuarium Matki Bożej Kozielskiej w kościele św. Andrzeja Boboli w Londynie.

Prezentowane w *Leksykonie* hasła zostały opracowane bardzo starannie i ubogacone prawie 350 dobrze dobranymi fotogramami. Poszczególne hasła zawierają informacje historyczne, mówią o położeniu geograficznym, charakteryzują specyfikę danego ośrodka pielgrzymkowego, opisują istotne formy kultu i podają przybliżoną liczbę przybywających do niego osób. Najobszerniej zostały przedstawione Jasna Góra i Kalwaria Zebrzydowska, a także liczne ośrodki kultu religijnego znajdujące się w Krakowie. Wiele haseł zawiera podstawowe informacje o ważniejszych dziełach sztuki sakralnej znajdujących się w poszczególnych sanktuariach.

Należy zwrócić uwagę na rzetelność opracowania poszczególnych haseł, o czym możemy się przekonać porównując informacje zawarte w omawianym leksykonie z informacjami zamieszczonymi w leksykonie *Miejsca święte* wydanym pod redakcją Z. Paska. Na przykład pod hasłem „Leżajsk" w tej ostatniej książce czytamy: „Celem przybywających z całego świata żydowskich pielgrzymów (kilka tysięcy w 1997 roku) jest grób cadyka Elimecha (1717-1787), jednego z przywódców ruchu chasydzkiego". Ostatnie zdanie tego hasła brzmi: „Oprócz żydowskiego cmentarza z grobem cadyka, w Leżajsku znajduje się także zespół klasztorny Bernardynów, w skład którego wchodzi kościół ze słynnymi w Polsce organami". Tymczasem „zespół klasztorny Bernardynów" jest sławny nie tyle z powodu organów, ile z powodu znajdującego się w nim obrazu Matki Bożej Pocieszenia, zwanego również obrazem Matki Bożej Leżajskiej. Dziwi pominięcie w tym haśle tak ważnej informacji. Natomiast w książce Jackowskiego czytamy: „Leżajsk – miasto w dolinie Sanu, w archidiecezji przemyskiej. Ośrodek kultu Leżajskiej Matki Bożej Pocieszenia". W dalszej części hasła czytamy, że jest to „jeden z ważniejszych ośrodków chasydzkich Galicji, związany z osobą sławnego cadyka Elimecha".

W *Leksykonie* poszczególne sanktuaria pogrupowano w centra kultowe o zasięgu międzynarodowym (Jasna Góra, Kalwaria Zebrzydowska, Niepokalanów, Góra Świętej Anny), krajowym (Licheń, Piekary Śląskie), ponaddiecezjalnym (m. in. Gietrzwald, Święta Lipka, Kodeń, Kalwaria Pacławska, Leżajsk, Tuchów, Bardo Śląskie), regionalnym i lokalnym.

Oprócz dokładnej charakterystyki sanktuariów katolickich, szczególnie tych, które obecnie odznaczają się wyjątkową żywotnością religijną, omówiono też 19 miejsc kultu pogańskich Słowian. W recenzowanej pracy scharakteryzowano też 8 ośrodków kultu religijnego protestantyzmu, które – w świetle tego wyznania – nie są w dosłownym tego słowa znaczeniu „miejscami świętymi". Własne hasła mają również: judaizm (9), islam (4), mariawici (2), Kościół grekokatolicki (5), Kościół ormiański (4), Kościół prawosławny (13). Takie zestawienie ośrodków kultu religijnego odzwierciedla kulturową specyfikę Rzeczypospolitej, w której nie stosowano zasady „cuius regio, eius religio". Chociaż w Polsce zawsze dominowali katolicy, to do drugiej wojny światowej by-

liśmy krajem wielonarodowościowym i wielowyznaniowym, a ojczyzna nasza słynęła z tolerancji i koegzystencji wyznawców różnych religii.

Wiele miejsca poświęcono omówieniu ośrodków pielgrzymkowych Kościoła prawosławnego, w którym doniosłą rolę pełnią ikony uznawane za teofanie, widzialne znaki niewidzialnej obecności i łaski Bożej. Oprócz słynnego centrum pielgrzymkowego w Poczajowie omówiono między innymi takie znane ośrodki, jak Grabarka, Jabłeczna, Żyrowice czy Supraśl.

W książce *Miejsca święte* wyczerpująco scharakteryzowano religijne wędrówki wspólnot żydowskich, które wiążą się z odwiedzaniem grobów osób zmarłych w opinii świętości. Do takich słynnych miejsc należą na przykład groby rabina Mojżesza Isserlesa w Krakowie i cadyka Elimecha w Leżajsku.

W *Leksykonie* zostały też uwzględnione ośrodki, które w wyniku burz dziejowych znalazły się poza granicami państwa polskiego, szczególnie sanktuaria leżące na terytorium Ukrainy, Białorusi, Litwy i Łotwy. Przykładowo można wymienić takie loca sacra, jak Ostra Brama w Wilnie, Kalwaria w Werkach, Berdyczów, Pińsk, Połock oraz Aglona, zwana „inflancką Jasną Górą".

Godny podkreślenia jest fakt zamieszczenia w omawianej książce bardzo bogatej i dobrze dobranej literatury przedmiotu (zawiera ona 311 pozycji), która została podzielona na prace o charakterze ogólnym, regionalnym i prace dotyczące miejsc i obiektów sakralnych. Zamieszczono też siedem map, które ukazują położenie geograficzne miejsc świętych oraz szlaki migracji religijnych w Polsce.

Publikacja *Miejsca święte Rzeczypospolitej* opisuje, charakteryzuje i przybliża problematykę ośrodków kultu religijnego w Polsce. Jest to książka, która będzie przydatna przedstawicielom wielu dyscyplin naukowych, szczególnie tych, których przedmiotem zainteresowania są zjawiska i fakty religijne związane z ruchem pielgrzymkowym oraz z miejscami kultu religijnego.

Na zakończenie warto wspomnieć, że wnikliwa lektura recenzowanej książki, oprócz poszerzenia wiedzy na temat miejsc świętych, może przyczynić się do umocnienia uczuć religijnych, a także do pogłębienia postaw patriotycznych. Nic zatem dziwnego, że podczas uroczystej promocji, która miała miejsce w Auli im. Wincentego Pola Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, prorektor Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. dr hab. Franciszek Ziejka, nawiązując do tytułu poematu patrona sali *Pieśń o ziemi naszej*, recenzowaną pozycję nazwał „Pieśnią o ziemiach naszych" – wiadomo bowiem, jaką rolę odegrały ośrodki kultu religijnego, miejsca święte, w dziejach państwowości polskiej, szczególnie w okresach zaborów, wojen i różnorodnych zagrożeń dla trwałości narodu polskiego i państwa, kiedy budziły świadomość narodową i kształtowały postawy patriotyczne.